

УДК 351.84

В.В. Маліковкандидат економічних наук,
Класичний приватний університет**РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В РЕГІОНАЛЬНОМУ РОЗРІЗІ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД**

У статті автором досліджуються показники економічного та соціального розвитку областей для полегшення процесу їх аналізу, механізми регіонального вирівнювання, пропонується національна концепція соціально-економічного розвитку регіонів, визначаються напрями державної регіональної політики.

Ключові слова: економічний розвиток, стратегія, держава, регіон, регіональна політика, територія, фінансова підтримка.

I. Вступ

Довгострокова стратегія економічного розвитку України може вважатися науково обґрунтованою на практиці лише тоді, коли в ній враховуватимуться територіальні чинники внутрішнього системного розвитку. Саме тому прискорення темпів економічного розвитку пов'язується сьогодні з рівнем ефективності регіональної політики, основною метою якої є подолання регіональної асиметрії та забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів. Регіональні моделі, взаємодіючи між собою, мають формувати немовби "кольчугу" загальнодержавної моделі.

II. Постановка завдання

Дослідити особливості реалізації державної стратегії економічного розвитку в регіональному розрізі.

III. Результати

В Україні поки що бракує комплексних фундаментальних досліджень питань державного регулювання процесів економічного розвитку, проте неабиякий внесок у певні аспекти проблеми зробили такі відомі вчені-економісти, як Ю. Бажал, О. Білорус, В. Геєць, Н. Гончарова, А. Гриценко, М. Данько, М. Долішній, С. Дорогунцов, Д. Євдокимова, І. Лукінов, Д. Лук'яненко, А. Мар'єнко, Б. Панасюк, Ю. Пахомов, В. Пономаренко, А. Поручник, М. Соколик, М. Чумаченко, А. Філіпенко, А. Шегда. Напрацювання у цій сфері акцентовано навчального характеру належать ученим-викладачам З. Ватаманюку, А. Задой, Л. Корнійчук, Г. Климку, С. Мочерному, С. Панчишину, А. Савченку.

Наявність різниці між рівнями розвитку регіонів є об'єктивним явищем. Однак трансформація економічних засад макросистеми України в 1990–2011 рр. призвела до прогресування регіональної диференціації. На-

уковці виділяють дві групи причин, які зумовили цей процес. По-перше, різниця у здатності регіонів пристосовуватися до зміни інституціонального середовища та формування адекватних механізмів функціонування, тобто адаптивних властивостей. По-друге, послаблення регулювальної ролі держави та відмова від системи економічного районування; скасування більшості регіональних економічних та соціальних компенсаторів. Крім того, регіональна державна політика не була безпосередньо спрямована на усунення диспропорцій, що виникли в результаті ринкових перетворень.

Посилення неоднорідності економічного простору не сприяє економічному розвитку в цілому та кожного регіону зокрема, гармонізації соціально-економічних перетворень, підвищує імовірність регіональних криз і конфліктів. Збалансуванню рівнів регіонального розвитку найбільшою мірою, на наш погляд, має сприяти реалізація концепції регіонального розвитку та впровадження відповідних програм у її рамках. Зазначимо, що розробка такої концепції для України в цілому та регіональних програм зокрема, передбачає проведення оцінювання соціально-економічних внутрішньорегіональних відмінностей, результати якої будуть використані для вирішення завдань формування системи фінансової підтримки регіональних процесів економічного розвитку. На жаль, нині відсутня єдина методика оцінювання регіональної диференціації. Результати проведеного нами аналізу основних методичних прийомів вказують на те, що їх вкрай недостатньо, а ті, що накопичені, потребують удосконалення. Тому використовують досить дієвий метод позиціонування областей за рівнем їх економічного та соціального розвитку. Його доцільно проводити у такій послідовності [2, с. 58]:

1. Формування переліку показників та їх групування.

2. Зведення показників до єдиної одиниці виміру.

3. Визначення сукупної оцінки регіону як суми рангів окремих показників.

4. Групування областей за отриманими оцінками.

Для формування переліку показників було вивчено й узагальнено накопичений досвід оцінювання рівня регіонального розвитку. Було встановлено, що залежно від мети дослідження кількість і склад системи показників змінюються. Для оцінювання рівня людського розвитку регіонів використовують дев'ять блоків показників, більшість з яких характеризують рівень розвитку соціальної сфери, а саме: демографічний розвиток; розвиток ринку праці; матеріальний добробут; умови життя; охорона здоров'я; рівень освіти населення; соціальне середовище; фінансування людського розвитку; екологічна ситуація [5, с. 17]. Для формування системи державних дотацій життєдіяльність регіонів досліджується у трьох напрямках, за якими виділяються три групи показників: демографічні, економічні та соціальні. До останніх включені показники, що характеризують інфраструктуру регіонів [1, с. 68]. Для обґрунтування очікуваних регіональних надходжень до державного бюджету та розмірів дотацій у російській практиці, наприклад, приводиться оцінювання регіонів за такими двома групами показників: соціальні та економічні.

Сукупність показників для нашого дослідження була визначена з урахуванням таких критеріїв: поширеність, найбільш часта вживаність в економічних дослідженнях, доступність, кількісна вимірність. Окрім того, показники мають відображати типові регіональні проблеми.

У сучасній практиці простежується відсутність єдиної та цілісної методики аналізу економічного розвитку макросистеми. Виділення основних чинників економічного розвитку та визначення кількісних параметрів їх впливу дало змогу окреслити коло показників, які дають досить повне уявлення про життєдіяльність і, таким чином, про рівень розвитку регіону в економічному та соціальному аспектах. До групи економічних показників можна ввести, зокрема, ті, які характеризують вхідні ресурси (інвестиції в основний капітал, прямі іноземні інвестиції), кінцеві результати (обсяги виробництва продукції), а також інституціональне середовище регіону. Зважаючи на різницю між регіонами за площею території, кількістю населення, природною спеціалізацією, для забезпечення порівняння регіонів потрібно застосовувати показники, розраховані на одну особу (на душу населення). Соціальне становище

регіону проявляється передусім через умови життєдіяльності та рівень добробуту населення [2, с. 60].

Беручи до уваги показники, що найчастіше використовуються в подібних дослідженнях, особливо матеріали Держкомстату України та його територіальних органів, можна сформулювати систему показників. До переліку показників економічного розвитку можуть увійти:

- інвестиції в основний капітал, на одну особу;
- введення в дію основних фондів;
- частка підприємств, що знаходяться в державній власності;
- валова додана вартість регіону, на одну особу;
- обсяг промислового виробництва, на одну особу;
- обсяг сільськогосподарської продукції, на одну особу;
- обсяг виробництва товарів народного споживання, на одну особу;
- прямі іноземні інвестиції, на одну особу;
- прямі іноземні інвестиції у спільні підприємства, на одну особу;
- результати зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів області, сальдо, на одну особу.

Для оцінювання соціального стану можна вибрати:

- природний приріст населення;
- рівень зайнятості;
- середньомісячну заробітну плату;
- частку пенсіонерів у загальній кількості населення;
- коефіцієнт злочинності;
- коефіцієнт криміногенного ураження;
- залпові забруднення довкілля;
- фінансовий результат роздрібного товарообороту, на одну особу;
- обсяги платних послуг, на одну особу;
- обсяги інвестицій у житлове будівництво, на одну особу.

Розрахунок основних показників на одну особу дає змогу усунути різницю чисельності населення в регіонах і, відповідно, забезпечити коректність зіставлення.

Зазначені показники економічного та соціального розвитку областей для полегшення процесу їх аналізу були поєднані у групи, що характеризують окремі аспекти становища областей.

Показники, що характеризують економічну позицію області, групують таким чином: агреговані макропоказники – валова додана вартість на одну особу, грн, виробництво товарів народного господарства на одну особу, грн; обсяг продукції сільського господарства та промисловості на одну особу, грн; інвестиційна активність – обсяг інвестицій в основний капітал у порівнянних цінах на одну особу, грн, введення в дію основних

фондів, млн грн; зовнішньоекономічна діяльність – чистий експорт на одну особу, дол. США; обсяг прямих іноземних інвестицій на одну особу, дол. США; обсяг прямих іноземних інвестицій у спільні підприємства на одну особу, дол. США; інституціональні трансформації – частка підприємств, що знаходяться в державній власності, відсотків [2, с. 60].

Показники соціальної позиції областей можна згрупувати в такі групи: обсяг капіталовкладень у житлове будівництво на одну особу, грн; демографічна ситуація – природний приріст населення (на 1000 осіб населення); торгівля та послуги – роздрібний товарооборот на одну особу, грн. та платні послуги на одну особу, грн; заробітна плата та зайнятість – середньомісячна заробітна плата працівників, грн та частка зайнятого населення, відсотків; екологія – залпові аварійні забруднення довкілля за регіонами, випадків; криміногенне ураження – коефіцієнти криміногенного ураження та злочинності [2, с. 61].

На соціальне становище областей найбільший вплив справляють зміни роздрібно-го товарообороту, екологічного стану та криміногенного ураження.

Неоднорідність економічного та соціального простору призводить до неконтрольованої міграції, послаблення механізмів економічної взаємодії регіонів, збільшення міжрегіональних суперечностей, а отже, ускладнює реалізацію єдиної стратегії економічного розвитку. Тому стратегічно важливим є проведення в Україні територіальної політики, спрямованої на усунення диспропорцій у розвитку регіонів.

У світовій практиці накопичено значний досвід щодо визначення політики аналогічного спрямування, її основних принципів, механізмів та інструментів реалізації. Дослідження реальної практики й аналіз дискусій останніх років надають необхідну інформацію для розробки основ власної політики подолання регіональної асиметрії. Для цього є доцільним розгляд досвіду Німеччини як європейської країни, що нещодавно зіткнулась із проблемою регіональної диференціації та досить успішно її вирішила. Слід відзначити, що німецька політика регіонального вирівнювання розглядалась як специфічний інструмент прискорення темпів економічного розвитку. В її основу були покладені такі положення [2, с. 62]:

- незважаючи на самостійність і фінансову незалежність, регіони, прямо або опосередковано, повинні надавати допомогу іншим, більш слабким регіонам;
- вирівнювання фінансових потенціалів не повинно послаблювати становище тих регіонів, які надають допомогу, або нівелювати їх становище в цілому;

- фінансова підтримка повинна лише доповнювати власні намагання регіонів, а не бути премією за задовільне господарювання;
- надання фінансової підтримки не повинно призводити до послаблення зацікавленості регіональних органів у покращенні загальної позиції регіону;
- постійне надання допомоги одному й тому самому регіону протягом тривалого періоду часу забороняється.

Відповідно до зазначених положень можна стверджувати, що в основу регіональної політики вирівнювання покладено механізм “підтягування” відносно відсталих регіонів до рівня середніх, не наносячи при цьому шкоди темпам розвитку більш розвинутих регіонів.

Загальновизнаним інструментом такого способу усунення регіональних диспропорцій у Європейському Союзі вважається перерозподіл фінансових засобів від відносно багатих до відносно бідних регіонів. Перерозподіл здійснюється у два етапи: первинний або вертикальний, вторинний або горизонтальний [4, с. 521]. Сутність вертикального розподілу полягає в наданні державою фінансових ресурсів у розпорядження регіону. Причини надання такої допомоги є законодавчо визначеними. До них, як правило, відносять погіршення економічної кон'юнктури, збільшення різниці в економічному становищі регіону та країни в цілому; державно визнана доцільність підтримки господарського розвитку регіону. Метою горизонтального вирівнювання є врівноваження фінансового потенціалу регіонів. Воно здійснюється за рахунок перерозподілу податкових надходжень з багатших регіонів на користь бідніших. Горизонтальне вирівнювання може здійснюватися у два етапи. На першому – перерозподіл фінансових ресурсів з регіонів-донорів до регіонів-реципієнтів для доведення в останніх бюджетного забезпечення однією особою не менше 95% від середнього по країні рівня. На другому етапі державою через механізм дотацій і трансфертів рівень бюджетного забезпечення доводиться до 99,5%.

Подібні інструменти існують також у США. Один з них закладений законом “Про регіональні реінвестиції”, який фактично примушує ринкових суб'єктів фінансувати різноманітні програми регіонального розвитку, кредитувати відносно нерозвинуті регіони тощо [3, с. 7].

На жаль, цей досвід не придатний для його безпосереднього залучення. Це зумовлено різницею в економічному та соціальному середовищі, у якому вирішуються проблеми регіональних диспропорцій. Так, у розвинутих країнах, навіть за умов наявності проблем з високим рівнем безробіття та

циклічності розвитку, існування відсталіх регіонів є скоріше винятком, ніж правилом. У таких країнах суспільство погоджується з перерозподілом фінансових ресурсів на користь відсталіх регіонів передусім заради соціального спокою.

В Україні можливості регіонального вирівнювання є набагато вужчими через обмеженість фінансових ресурсів. Разом з тим, досягнення згоди відносно небагатого регіону допомагати біднішому без будь-яких гарантій на прибуток чи соціальний ефект є проблематичним. За умов, коли на першому плані залишається проблема економічного виживання, завдання регіональної політики не можуть бути зведені лише до підтримки відсталіх регіонів. Вони суттєво ускладнюються: ціна нераціонального відволікання ресурсів від реалізації загальнонаціональної стратегії економічного розвитку на користь окремих регіонів може бути занадто високою.

Чинні сьогодні механізми регіонального вирівнювання сприяють формуванню “утриманських” настроїв у регіонах-реципієнтах та втраті стимулів до розвитку в регіонах-донорах.

Слід відзначити, що регіональний аспект управління процесами економічного розвитку має враховувати також основні загальносвітові тенденції та явища, з якими зіткнеться Україна у процесі свого економічного розвитку найближчим часом [6, с. 72]. Серед цих тенденцій та явищ особливу роль у формуванні державної регіональної політики відіграють такі:

- зміна парадигмальної концепції економічного розвитку в напрямі гуманізації його процесів;
- посилення залежності деяких регіонів від світового господарства;
- зміна структури економіки, яка пов’язана з підвищенням значущості третинного сектору, становленням постіндустріального типу суспільства;
- формування нової системи соціальних цінностей.

Їх урахування передбачає корекцію концепції державної регіональної політики, а саме: відмову від методів тимчасового зниження ступеня міжрегіональної диференціації, які базуються на територіальному перерозподілі ресурсів, до методів, орієнтованих на розвиток регіонів на основі власних ресурсів. За таких змін усунення регіональних диспропорцій передбачає досягнення рівноваги між рівнями економічного розвитку регіонів як довгострокової мети.

Розробка національної концепції соціально-економічного розвитку регіонів, таким чином, передбачає трансформацію вищезазначених положень у такі:

- послаблення регіональної диференціації можливе лише на засадах економіч-

ного розвитку з опорою на власні сили регіону;

- основним напрямом державної регіональної політики має бути знаходження компромісу між підпримкою бідніших регіонів та стимулюванням розвитку багатших;
- державна підтримка має надаватися не лише бідним регіонам, а й багатим, інвестування в які є високоефективним;
- механізм міжрегіонального перерозподілу ресурсів має бути спрямований на забезпечення допустимого рівня соціальної складової процесів економічного розвитку;
- перспективні національні інтереси мають стати пріоритетними щодо поточних регіональних.

Слід зазначити, що російськими вченими в основу концепції нової політики регіонального вирівнювання Російської Федерації також запропоновано покласти подібні принципи.

Конкретизацію напрямів державної регіональної політики слід виконати на основі отриманих результатів регіонального позиціонування. Оскільки кожному регіону притаманний певний набір соціальних та економічних показників, що характеризують рівень його розвитку, то їх можна розглядати як координати об’єкта. Мовою геометрії це означає, що чим ближчою є відстань між об’єктами, тим ближчі вони в термінах економічного розвитку. Таке розуміння дає змогу застосувати геометричні підходи до моделювання місця кожного з регіонів відносно інших у визначеному системою координат двовимірному просторі. Осями системи координат можна позначити величину рівня, відповідно, соціального та економічного розвитку, що має ранг як розмірність [2, с. 63].

Комплекси регіонів є складовими єдиної макросистеми, що дало нам змогу застосувати інструментарій стратегічного управління для визначення їх стратегічної позиції щодо загальної траєкторії розвитку.

Одним з найбільш доцільних у нашому випадку інструментів стратегічного аналізу є карта стратегічних груп [7, с. 122]. Її формування передбачає групування регіонів відповідно до їх соціального й економічного становища.

Регіони, що мають близьку економічну та соціальну позицію, були нами об’єднані у п’ять стратегічних груп. До першої увійшли Запорізька, Полтавська, Дніпропетровська та Миколаївська області, до другої – Донецька, Черкаська, Херсонська, Сумська та Чернігівська області. До найбільшої – третьої групи були включені Івано-Франківська, Волинська, Львівська, Рівненська, Харківська області та Автономна Республіка Крим. У четверту групу потрапили депресивні регіо-

ни – Хмельницька, Луганська, Вінницька, Тернопільська та Кіровоградська області. П'ята група – група лідерів – м. Київ, Київська та Одеська області.

Розробці та реалізації диференційованої політики регіонального вирівнювання має сприяти створення та функціонування мережі регіональних агентств розвитку, яка на сьогодні лише формується. Дієвим механізмом, який певною мірою вже функціонує в Україні, є створення та підтримка специфічних ринкових інституцій та інститутів. Розробці та нагородженню інших механізмів реалізації державної регіональної політики має сприяти започаткована урядом реалізація комплексу організаційних, економічних і правових заходів, спрямованих на збереження позитивних тенденцій соціально-економічного розвитку регіонів, прискорення їх адаптації до ринкових умов господарювання та створення адекватного інституціонального середовища.

IV. Висновки

Регіональна неоднорідність та її поглиблення не сприяє прискоренню темпів економічного розвитку України в цілому та кожного регіону зокрема. Загальне погіршення економічного та соціального становища регіонів в першу чергу пов'язано з тим, що вони мають неоднакові адаптаційні можливості пристосування до ринкових умов. Обґрун-

тування державної регіональної політики розвитку має базуватись на формуванні дієвих механізмів зменшення економічних та соціальних диспропорцій у розвитку регіонів та усуненні причин, що їх зумовлюють.

Список використаної літератури

1. Доклад о развитии человека за 1999 г. – М. : Весь Мир, 2000. – 261 с.
2. Євдокимова Д.М. Структурні важелі економічного розвитку / Д.М. Євдокимова // Стратегія економічного розвитку України. – 2000. – № 5. – С. 58–63.
3. Ершов Р. О стереотипах в экономической политике / Р. Ершов // Вопросы экономики. – 2001. – № 11. – С. 4–17.
4. Лавровский Б. Германская модель регионального выравнивания / Б. Лавровский // Экономический журнал ВШЭ. – 2001. – № 4. – С. 519–532.
5. Лук'яненко І. Моделювання розподілу дотацій між регіонами України / І. Лук'яненко, Ю. Городніченко // Вісник НБУ. – 1999. – № 9. – С. 16–21.
6. Поздняков А. Политика регионального выравнивания в России / А. Поздняков, Б. Лавровский, А. Масакова // Вопросы экономики. – 2000. – № 10. – С. 71–91.
7. Портер М. Конкуренция : пер. с англ. : учеб. пособ. / М. Портер. – М. : Вильямс, 2000. – 495 с.

Маликов В.В. Реализация государственной стратегии экономического развития в региональном разрезе: зарубежный и отечественный опыт

В статье автором исследуются показатели экономического и социального развития областей для облегчения процесса их анализа, механизмы регионального выравнивания, предлагается национальная концепция социально-экономического развития регионов, определяют направления государственной региональной политики.

Ключевые слова: экономическое развитие, стратегия, государство, регион, региональная политика, территория, финансовая поддержка.

Malikov V. Realization of state strategy of economic development in regional cut: foreign and home experience

The author examines in the article the indexes of economic and social development of areas for the facilitation of process of their analysis, mechanisms of the regional smoothing, offers a national conception of socio-economic development of regions, determines the directions of public regional policy.

Key words: economic development, strategy, state, region, regional politics, territory, sponsorship.